

5744

De Vorderingen
DER
Pamor-Smeedkunst.

(METEOR- EN NIKKEL-PAMOR.)

DOOR

Dr. J. GRONEMAN.

Br N 95-940 g 744

DE VORDERINGEN

DER

PAMOR-SMEEDKUNST.

(METEOR- EN NIKKEL-PAMOR.)

Mijn uitvoerige verhandeling over deze kunst zal dit jaar onder den titel van: „*Het edelwapen van den Javaan*,” in 't duitsch vertaald, met de daarvoor vervaardigde lichtbeelden afgedrukt worden in 't, te Leiden onder de leiding van den kundigen Directeur van 's Rijks Ethnografisch Museum, Dr. J. D. E. SCHMELTZ uitgegeven „*Internationales Archiv für Ethnographie*.” Die verhandeling werd in Maart van 't vorige jaar voltooid en later nog door enkele kleinere opstellen gevolgd ¹⁾.

Sedert dien tijd zijn de wapensmeden te Jogjakarta en is vooral de empoe van den Pakoealaman, mas ngabehi KARJA DI KRAMA (ook wel genaamd KARJA TJOERIGA) met zijn 4 helpers of padjaq's, de 3 zonen, KARJA PRAJITNA, KARJA WIDJAJA en DJAJA KARJA, en den neef KARJA SETIKA, onder mijn aandrang vooruitgegaan in de uitoefening van hun bedrijf, ten bate niet alleen van hun levensonderhoud en dat van hun gezinnen, maar ook van hun belangwekkende kunst.

Voor al sedert ze niet meer met het z.g. „echte”, maar veel zwakkere Parambanan-pamor of meteorijzer werken, dat ze van hun beroepsgenooten van den kraton te Soerakarta voor den hoogen prijs van 1 tot 4 rijksdaalders de rejat (d.i.

¹⁾ Zie No. 24 van 't *Weekblad voor Ned.-Indië* van 1904 en No. 42 van 1905, en de *Java-bode* van 29 Juni en van 12 Juli 1904 en „*Het daghet*” van Augustus 1905. De hier volgende beschrijving werd in Augustus van dit jaar voor „*Het daghet*” bestemd, doch, toen dit tijdschrift niet meer zou verschijnen, aan 't *Weekblad* gezonden, dat de kopie en de oorspronkelijke cliché ongeveer anderhalve maand aanhield en toen, wegens plaatsgebrek, terugzond.

ISN=6453

623/734
854

ongeveer 30 gram) kochten, en dat volgens de analyse in 't laboratorium van 's Lands plantentuin te Buitenzorg nog geen volle 5% nikkel bevat, maar met twee andere pamor-metalen, nl. 1°. 't nikkelstaal van 35% dat de rezident J. R. COUPERUS uit Amerika ontving en dat f 2,50 per pond (of $\pm$ f 5 per kilo) kost, en met de zuivere nikkelbladen, den rezident en mij op aanbeveling van den K. und K. Regierungsrat FRANZ HEGER, den leider van de anthropologisch-ethnologische afdeeling van 't K. u. K. *Naturhistorisches Hofmuseum* in Weenen, uit zuivere waardeering van de door ons aangemoedigde kunstnijverheid, door den grooten nikkel-fabrikant in *Berndorf* (in *Nieder-Oestereich*), den Kommerzialrat A. KRUPP aangeboden.

Ze werden ten getale van 149 — één werd in Weenen als monster aangehouden—door den heer HEGER aan zijn op Java achtergebleven zoon gezonden met den Oostenrijkschen kruiser *Panther*, die op zijn wereldreis Batavia zou aandoen, maar, op even voor zijn afreis van den keizer ontvangen last, eerst vóór *Djibouti* ankerde, van waar de kommandant een keizerlijke boodschap aan koning MENELIK van Abessinië moest overbrengen. Daar dit toen een oponthoud van twee maanden gaf, werd het kistje spoedshalve aan een anderen stoomer afgegeven, die het bij vergissing (!) te *Bombay* loste, van waar het pas eenige maanden later, lang nadat de *Panther Tandjoeng Priok* bezocht had en weder verder gestoomd was, Batavia bereikte.

De bladen hebben de door mij aangegeven lengte en breedteafmetingen der echte pamor-bladen, maar zijn minder dik nl. nog geen m.M. bij 15 c.M. lengte en 3 c.M. breedte, en zouden, indien ze goed aan onze verwachting beantwoordden, en wij dat wenschten, door meerdere gevolgd worden.

Die nikkelbladen hebben nu zooveel voor bij het oude, „echte” Parambanan-pamor, waarvan toch de pamor-waarde alleen aan dat geringe nikkel-gehalte te danken is, dat een half blad of iets meer er van genoeg is voor het smeden van één keris, waarvoor ik vroeger 4 bladen metoorijzer heb zien gebruiken. En die 4 metoorijzer-bladen kosten onzen jogjaschen empoe te *Sala* (*Soerakarta*) van 4 tot 16 rijksdaalders, dus van f 10 tot f 40, of gemiddeld f 30, terwijl het enkele nikkelblad, volgens den koop prijs van de minder zuivere

kubieke nikkelblokjes in de Chineesche kamp (f 1,60 de k a t i van ongeveer 600 gram), nog geen 10 centen, en de helft ervan voor één keris, dus 4 of 5 centen zouden kosten.

't Werd nu, meende ik, tijd deze nieuw oplevende kunst ook hier in Indië meer bekend te maken, opdat de vraag naar haar voortbrengselen toeneme en het werk van den empoe en de arbeid van den houtsnijder, die de gevesten en de scheeden levert, en van den goudsmid, die de gevestringen en de overscheeden vervaardigt, voortdurend meer winst geven.

't Is waar, dat het slechts een enkelen tak van kunstnijverheid geldt, en dat de voortbrengselen er van weelde-voorwerpen zijn, die nooit zooveel aftrek zullen vinden, dat het gansche volk er van genieten kan, maar het is toch ook waar, dat een deel van dat volk, en wel een betrekkelijk meer ontwikkeld deel ervan, met hun vrouwen en kinderen er door tot eenige meerdere welvaart zal komen, zooals dit nu reeds bij onzen empoe en zijn helpers en hun gezinnen merkbaar is.

En daarom — en dus niet alleen uit wetenschappelijke belangstelling — wil ik mij ermee blijven bemoeien, maar dan ook zonder daarmee eigen geldelijke voordeelen te winnen en de kosten ervan op te drijven en den mogelijken afzet daardoor tegen te houden, ten nadeele van den Javaan, dien ik vooruit helpen wil.

Wie daartoe meewerken wil en daarom zulk een wapen wil laten smeden, kan zich gerust tot mij wenden, zooals reeds eenigen van mijn kennissen en enkele mij onbekende verzamelaars deden. Wij Nederlanders hebben zooveel aan den Javaan te danken, dat hij wel eenig r e c h t heeft op de welvaart, die wij hem kunnen verzekeren en waaraan hij zooveel behoefte heeft, en die ook de Regeering hem toedacht, toen zij voor een paar jaren den vorigen Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid opdroeg over heel Java met de Bestuurshoofden en anderen te raadplegen, over wat zij met de 3 miljoen guldens, die daarvoor toegezegd werden, maar nog altijd niet gegeven zijn, voor den Javaan doen kon.

Ik deed, wat ik kon ook voor dat doel, en dus om de waarde van dezen kunstarbeid meer bekend te maken, door mijn

verhandeling voor 't *Internationales Archiv* en enkele andere opstellen er over te schrijven en nu weer dit vervolg er op te geven, met den enkelen, fraaien lichtdruk, die 't onderscheid tusschen meteoorijzer- en nikkelpamor duidelijk zal doen zien en de hoogere waarde van dit veel goedkoopere metaal voor de wapensmeedkunst van den Javaan (en van enkele andere indische volken, zooals van de Balineezen) sprekend genoeg zal doen uitkomen ¹⁾).

In mijn vorige geschriften heb ik aangetoond, dat het pamor Parambanan zijn waarde alleen dankt aan 't geringe nikkelgehalte (nog geen 5 %), omdat dit metaal *niet*, als ijzer of staal, zwart wordt onder de behandeling met arsenik, maar zijn zilverglans evenals het goud zijn goudglans behoudt, en beter dan 't zilver. Maar om zulk een lichtbeeld te winnen, moest ik twee wapens hebben, beiden even goed bearbeid, 't ééne met het oude, „echte” Parambanan-pamor, en 't andere met het werkelijk niet minder echte, zuivere nikkel. En dat ééne wapen bezat ik in den keris of doewoeng, door wijlen den oud-patih van Pakoealaman, raden toemenggoeng ARDJA WINATA, mij vele jaren geleden geschonken, doch 't andere bezat ik nog niet, omdat de kosten, hoe matig ook in vergelijking met den arbeid, mij nog altijd van zulk een weelde-uitgaaf teruggehouden hadden.

En toch: hoe kon ik den empoe meer werk bezorgen, als ik mijn bezoekers geen proef van zijn kunst kon toonen en mijn lezers geen goed lichtbeeld er van doen zien?

En onder die bezoekers leerde ik vaderlandsche, maar vooral vreemde geleerden kennen en enkele mannen van aanzien en hoogen rang, van wie men een meer dan gewone belangstelling in zulke eigenaardige kunstuitingen mocht verwachten en aan wie ik niets anders voorleggen kon, dan de afdrukken van de glasplaten, die ik anderhalf jaar geleden met mijn handschrift naar Leiden gezonden had.

Dat mocht zoo niet blijven.

Toen dus onlangs de laatste keris voltooid was, dien ik voor een ander, den heer WIGMAN te Buitenzorg, had laten smeden,

1) Nu 't *Weekblad voor Indië* daartoe *niet* heeft willen meewerken, ben ik weder genoodzaakt geweest, anderer hulp daarvoor in te roepen, en ben ik de uitgevers van dit geschrift dankbaar, voor wat zij nu voor mij hebben willen doen.

droeg ik den empoe de vervaardiging op van een nieuw pamor-wapen, dat een waardige tegenhanger van den pas genoemden *doewoen g* worden moest. Deze was een *rechte keris*, een *dapoerbener*, de nieuwe moest dus een slangvormig gebogene, een *dapoerloeq* of *paroeng*, zijn, en ik koos daartoe den historisch belangrijken vorm *sangkela t* (of *sengkela t*), dien ik in mijn verhandeling voor 't *Internationales Archiv* met voorliefde bedacht had. De eerste was door den vader van den tegenwoordigen empoe gesmeed en met één der vijf oer-motieven, 't *pamor kembang* (of *sekar*) *pala*, bewerkt, in een min of meer afwijkenden vorm, dien de oud-patih *pamor lampes* genoemd had; de andere zou met de zelfde oer-pamor, maar in zuiveren vorm, getooid worden, die echter heel weinig op de muskaatnotenbloem lijkt, waarnaar die genoemd is. Er zijn trouwens meer pamor-namen, die ons erg willekeurig voorkomen.

Na een paar dagen van voorbereiding ook voor den inkoop van *djati-houtskool* en andere benodigdheden, zou de arbeid op Woensdag, 11 Juli, 's morgens om half 8 aanvangen, waartoe ik den smid in staat gesteld had, door hem een KRUPP's nikkelblad en 't gebruikelijke voorschot van f 20 te geven.

Toen ik dien dag op 't afgesproken uur in de hoogst eenvoudige smidse (de *pandéjan* of *kepandéjan*) kwam, toonde men mij:

a en *b*, twee bundels, die ieder uit 2 vierkante staalstaven van 12 c.M. lengte, 2,2 c.M. breedte en 1,2 c.M. dikte bestonden, met een dun nikkelblaadje van dezelfde lengte en breedte er tusschen, dat echter slechts een halven m.M. dik was, en:

c. een even lang en breed, maar niet meer dan 2 m.M. dik staalblad, dat later als *slaraq* (of *sela raq*) met 2 even groote, maar nog geen halven m.M. dikke blaadjes nikkelstaal ¹⁾ de pamor-vrije staalkern en als *pamor tepi* of rand-pamor de omlijsting van de gansche pamor-teekening, binnen de door de *slaraq* gevormde randen van het wapen, zou vormen.

De beide, voor de rijke teekening van dit motief bestemde, nikkelblaadjes waren uit de helft van 't door mij gegeven

1) Zie beneden.

KRUPP'sche blad gevormd. Twee jaren vroeger zag ik den empoe voor een dergelijken keris niet minder dan 4 volle bladen van 't Sala'sche pamor Parambanan gebruiken, die nu gemiddeld allicht f 30 zouden kosten en, tegen dat het meteor-ijsblok in den Soerakarta'schen kraton geheel of bijna geheel verbruikt zal zijn, voor geen geld meer verkregen zullen kunnen worden, zoolang er hier of elders op Java geen nieuw blok meteorijzer uit den hemel valt of uit Ysland of een andere wereldstreek, waar dat vroeger gebeurd is, en die meteorieten ongemoeid gebleven zijn, aangevoerd wordt.

En nu heeft al dat zuivere nikkel, dat voor één keris noodig is, een koopwaarde van niet meer dan enkele centen! Men begrijpt licht, hoeveel waarde de toepassing van dit metaal voor de pamorsmeedkunst hebben kan.

Natuurlijk was op de kleine, ruwe, houten wandtafel in de werkplaats 't bloemen- en vruchten- en wierookoffer (de sadjèn) aangerecht, dat de goede geesten bewegen moet 't nieuwe edelwapen te bezielen en de booze machten er buiten te houden.

De arbeid ving aan door één der bundels *a* en *b*, in een stevige tang gevat, in 't houtskoolvuur te leggen en om te wentelen en, gloeiend, op 't oude, voorvaderlijke aanbeeld (een paron nog uit den tijd van 't Hindoerijk Madjapahit) tot een vast geheel ineen te hameren en tot een 68 c.M. lange en 2,5 c.M. breede en van 3 tot 4 m.M. dikke staaf uit te smeden (oeloer of dawakaké, hoogjavaansch: pandjangaken), wat in ruim anderhalf uur volbracht werd.

Later onderging de tweede bundel dezelfde bewerking, en zoo waren de beide bundels in 3 uren tot bladen vervormd, die ieder één laagje (lapisan) nikkel bevatten.

Daarop werd elk dezer beide bladen in 5 gelijke stukken gedeeld (dikêtoqi) en die stukken opeen gesmeed (dikoempoelaké), en daardoor weder 2 staven verkregen, die ieder vijf laagjes nikkel inhielden en die, wederom opeen gelegd en geweld, een enkele staaf vormden met tien nikkel-laagjes, en die weder in de lengte uitgesmeed en in 10 deelen gekapt werd, die, nogmaals opeen gewerkt, één staaf

vormden, waarin h o n d e r d dunne nikkel-laagjes verborgen waren ¹⁾).

Maar ook deze staaf werd nog eens lang uitgesmeed en, nadat daarvan een klein stuk voor de g a n d j a en een ander voor de beide p a m o r - t e p i-blaadjes afgekapt was, in drieën gedeeld, waarna ook deze 3 stukken weder opeengeweld werden tot één staafstaaf, die d r i e h o n d e r d, uiterst dunne, evenwijdige nikkellaagjes inhield.

Van 't nog geen volle 5 % nikkelhoudende en dus veel zwakkere meteorijzer van P a r a m b a n a n zouden zulke uiterst dunne laagjes niet of nauwelijks meer zichtbaar blijven, maar 't zuivere KRUPP-nikkel licht 20 maal zoo sterk.

Eindelijk werd ook deze laatste staaf in de lengte uitgeweld en in vieren gekapt en ieder van deze 4 stukken tot één staaf verwerkt, die 27 c.M. lang, maar van $\frac{1}{2}$ tot 1 c.M. in 't vierkant dik was en dus geleidelijk van 't o n d e r e i n d e tot 't b o v e n e i n d e in omvang afnam.

Tot zoover kwam men, flink doorwerkend, in de twee eerste dagen. Den volgenden, derden dag ondergingen deze 4 staven beurtelings de bewerking, die o e n t i r (d i o e n t i r of ook wel d i p o e n t i r) genoemd wordt. Dat is 't langzaam om de lengteas wringen van de gloeiende staven, wat, zoo kort mogelijk gezegd, aldus geschiedt. Elke stang wordt op haar beurt tot rood gloeiens verhit, eerst 't dikkere einde, daarna 't middengedeelte en eindelijk ook 't dunnere uiteinde, en dan telkens 't niet verhitte gedeelte in een bankschroef geklemd en 't andere bij de gloeiende punt in een stevige tang gevat en langzaam om zijn as gedraaid. Twee der staven naar rechts en de twee andere naar links. Eén helper pakt daarbij de staaf buiten 't in de bankschroef geknelde deel met een andere tang overdwars, waardoor 't omwringen tot het sterkst gloeiende gedeelte tusschen de beide tangen beperkt wordt. En een tweede helper, die ook de bankschroef opent en sluit, klopt en veegt de op en tusschen de windingen zich afscheidende oxydeschilfers weg.

Zoo wordt 't o e n t i r geleidelijk en gelijkmatig over de

1) Hoe dit, en hoe alle andere bewerkingen uitgevoerd worden, zal men later uitvoerig in 't *Internationales Archiv* kunnen lezen. Eén jaargang van dat fraai verluchte tijdschrift kost, bij E. J. BRILL te Leiden, f 12.

geheele lengte der 4 staven verdeeld, met uitzondering van de uiterste einden, die tusschen de tanden van de tangen vierkant blijven.

't Aantal windingen is voor de 4 staven niet altijd even groot en behoeft dat niet te zijn. Ik telde aan de eerste, rechts omgedraaide staaf 78 en aan de links omgewrongene 75 schroefwindingen, die evenwel geen volkomen zuivere spiralen vormen, wat trouwens de latere teekening te eentonig zou doen worden en dus ook niet bedoeld wordt.

De beide eerste schroefstaven werden, toen ze behoorlijk gewrongen waren, op 't aanbeeld gelegd en recht (geklopt) en daarna nauwkeurig op elkander gepast en gelegd en, eerst bij de dunnere uiteinden, gezamenlijk in een tang gevat en in 't vuur gegloeid en tot één geheel aaneen geweld, dat 29 c.M. lang was en van 0,7 tot 1,6 c.M. breed en van 0,5 tot 1 c.M. dik, en waarvan de linker lengte-helft — van 't dikkere onderende als basis uitgaande — als een kurketrekker links-, de andere helft in tegenovergestelden zin, dus rechts ongewrongen schroefdraden te zien gaven, of ook wel, zooals in dit geval, andersom ¹⁾).

Na 't eerste werd ook 't andere paar schroefstaven op dezelfde wijze tot één staaf van dezelfde afmetingen verwerkt. Beider lengte kwam toen reeds ongeveer overeen met de lengte, die de keris hebben moest, en dus ook met die van de kern, die daarop uit het gereed gehouden pamor-vrije staalblad en de beide zeer dunne p a m o r-t e p i-blaadjes (voor 't randpamor) gesmeed zou worden.

De laatste bewerking had 3 uren geduurd en werd den volgenden (Zaterdag-) morgen voortgezet, door de beide dubbelstaven, met de s l a r a q en de rand-pamor-blaadjes als kern er tusschen, aaneen te wellen en daardoor een enkel vrij dik metaalblad te vormen, dat aan iedere zijde van de kern 300, en dus in 't geheel 600, bezijden de lengte-as, de latere a d a² of d a d a, in twee richtingen omgewrongen, uiterst dunne nikkellaagjes inhield en verder tot den kling- of w i l a h-vorm van den voorloopig nog rechten keris versmeed zou worden.

1) Vroeger zag ik zulke schroefstaven ook wel over de geheele lengte even dik vormen. In dat geval moet het bovengedeelte van de latere kling, naar de punt toe, meer uitgeweld worden, waardoor ook het pamor-motief naar de punt toe meer uitgerekt wordt, zooals de afbeelding van den anderen (rechten) keris doet zien.

De bescheidenheid van den eenvoudigen kunstarbeider blijkt uit het feit, dat hij niet van 600, maar van de 300 *l a p i s a n p a m o r* spreekt, die 't door hem gewrochte wapen aan elke zijde van de kern telt, en hiermede mogen ook de eigenaren van de wapens, die ik hem voor anderen liet smeden, rekening houden; want 't werkelijke aantal laagjes pamor is tweemaal zoo groot als hij, voor elke zijhelft van die wapens, genoemd heeft. 't Spreekt van zelf, dat dit aantal voor verschillende kerissen met hetzelfde pamor-motief niet even groot behoeft te zijn. Voor dit motief (*k e m b a n g p a l a*) heb ik 't van 100 en meer tot 600 zien klimmen.

In 't *Internationales Archiv* beschreef ik, hoe de aldus gevormde eindstaaf tot een rechte *w i l a h* met een dikkere middennerf en dunnere randen uitgeweld en daaraan den rechten kerisvorm gegeven wordt; een breedte, van een ronde pen (*p e q s i*) voor 't gevest voorziene, basis, van wier beide einden (den vóór- en den achterkant) zacht gebogen lijnen uitgaan, die elkander langzaam, min of meer golvend, naderen en in de gemeenschappelijke punt (*p o e t j o e q*) eindigen. Ook hoe aan den voorkant, even boven de basis, een uitsteeksel gevormd wordt, dat meestal *k e m b a n g* of *s e k a r k a t j a n g* genoemd wordt, maar meer op den naar den mond omgekrulden olifantssnuit (*t e l a l é g a d j a h*) lijkt, dien 't werkelijk voorstelt, evenals een veel kleiner uitsteeksel daarbeneden de onderlip van dien dikhuid verbeeldt en daarom terecht *l a m b é g a d j a h* heet.

Maar dat blad, dat nu nog den ruwen vorm van een rechten keris heeft, moet voor de door mij verlangde *d a p o e r* slangvormig gebogen worden (*d i l o e q i*) en wel in 13 *l o e q*'s, omdat de *d a p o e r s a n g k e l a t*, evenals nog een andere, de *d. p a r o e n g s a r i*, door juist zóoveel bochten gekenmerkt wordt. Andere vormen hebben 1, 3, 5 tot meer dan 20 bochten, maar 't getal is altijd oneven.

De Javanen noemen den rechten vorm *d a p o e r b e n e r* of *l e r e s* en den gebogenen *d. l o e q*, en zien in beiden 't beeld van den *n a g a*, de oud-indische, mythische, onderwereldsche slang, in den eersten den *n a g a t a p a* of den *n a g a* in rust, eigenlijk in asketische afzondering, en in

den anderen den naga loemakoe of den naga in gang, in aktieve beweging. En ze tooien dien naga, in navolging van wat de afbeeldingen van dat fabelachtige dier op de bouwvallen der oude Hindoe-tempels of mogelijk ook de beeldhouwers van die prachtige, langzaam vervallende kunstgewrochten hun voorvaderen geleerd hebben, veelal met den snuit en de onderlip van den olifant, de telalé en de lambé gadjah of liman, een enkele maal, zooals in de d. Bima koerda (den Naga-olifant en den wilden olifant) met den ganschen olifantskop, of in de d. Naga singa (den Naga-leeuw) met den kop en den romp van den leeuw, evenals die naga's soms ook aan de Hindoe-tempels, zooals aan de trapeuningen van de tjandi Parambanan, met leeuwenborstbeelden in plaats van olifantsnuiten versierd zijn.

De naam kembang katjang (d. i. de bloem van de aardnoot (de *Arachys hypogaea* L.) doet denken, dat de meeste Javanen de beteekenis van dien olifantssnuit niet meer kennen, maar 't symbool is niettemin merkwaardig als een bewijs te meer voor 't feit, dat die voorstellingen op de Hindoe-bouwvallen wel degelijk, ondanks of juist ook door die olifantsslurf, den Naga verbeelden, zooals de koning van Siam mij 't eerst in 1896 leerde en de groote indoloog, M. LOUIS FINOT, de directeur van de *Mission archéologique de l'Indochine*, de latere *Ecole française d'Extrême Orient* in Hanoi, mij dat later, in 1899 toestemde, en niet de Makara of olifantvisch, de wahana of 't rijdier van den zeegod Waroena, zooals wijlen de voorzitter der Oudheidkundige commissie voor Java en Madoera, Dr. J. BRANDES, ondanks mijn bewijsvoering, is blijven beweren. ¹⁾

In 4 dagen was 't wapen zoover gevorderd, dat de slangevorm er aan gegeven kon worden, en dit gebeurde op Zondag, den 15^{den} van dezelfde maand. Ook die bewerking, uitvoerig in 't *Internationales Archiv* beschreven, evenals de wijze, waarop uit het daarvoor van de voorlaatste smeedstaaf afgekapte eindstuk, de gandja, 't losje grondstuk van den keris, gevormd en dit

¹⁾ Zie mijn: *Oudheidkundige Aanteekeningen* I bl. 22 en 27, en II, bl. 23—26 en mijn daar genoemde geschriften.

aan de *wilah* vastgeklonken wordt, laat ik hier rusten, alsook de vorming van de verschillende *prabot*'s of versieringen, die als aanhangsels en verhevenheden of gleuven en groeven de vele verschillende *dapoer*'s kenmerken en die in de *d. sangkelat* bijna alle vertegenwoordigd zijn en bij de beschrijving van 't lichtbeeld genoemd zullen worden.

Toen al die *prabot*'s opgedreven of uitgebeiteld en gevijld en verder alle andere onderdeelen van 't allengs in zijn volle kunstwaarde zich ontwikkelende wapen voltooid en afgewerkt waren, kon de kling op den 20sten werkdag gehard worden (*disepoehi*). Dit geschiedde op 1 Augustus, door 't geheele wapen, tot rood gloeiens verhit, in kokos- of *kelapa*-olie (*lenga* of *lisah klentiq*) te dompelen en, na ongeveer één minuut, toen geen witte dampen meer uit 't bad opstegen, er uit te nemen en nog even in 't water van den koelbak af te koelen en daarna met bamboe-schraapsel (*kawoel*) af te drogen.

Na nog ettelijke dagen arbeids, aan 't afwerken en polijsten van den vorm gewijd, waarbij een bijzondere soort steen (*woenkala*) als slijpsteen gebezigd werd, kon, nadat het wapen 2 of 3 dagen in een bad van limoensap gelegen had (*dijeroeqi* of *dipoetih*) en blank daaruit genomen was, tot de laatste behandeling, 't *marangi*, worden overgegaan, dat is 't gedurende geruimen tijd inwrijven met een mengsel van rattekruit (*warangan*) en lemmetjes-sap (*banjoedjeroeqpetjel*), waardoor de staaloppervlakte de donkere, bijna zwarte, tint van arsenik-ijzer aanneemt, doch de nikkelstreepjes wit blijven en de schoone pamor-teekening in fijne schittering doen uitkomen.

Dit gelukte echter op dien morgen (van 8 Augustus) minder goed, omdat de zon niet genoeg door de wolken brak, om de met water afgespoelde en met *kawoel* afgebette metaaloppervlakte door haar verwarmende stralen in enkele minuten te drogen. We beleven immers in dezen Oostmoeson, dagen met regen- en onweersbuien, aardschuivingen en *bandjir*'s, zoo sterk, als ik dat in de 48 jaren, die ik op Java doorbracht (min 6 maanden, die ik in 1890 en 4 andere, die ik in 1902 en '03 in Nederland sleet), nooit gezien had, en waarvoor ik den oud-indischen hemelgod *Indra* minder verantwoordelijk stelde

dan Soerja, de zon, of juist de ongewoon krachtige werkzaamheid van die zon, waarvan in dit maximum der ruim elfjarige periode de uiterst omvangrijke vlekken getuigen, die men door een donker zonneglas zonder vergrooting zien kan ¹⁾).

Men weet immers dat die periode met een juist even lange aktiviteit's toe- en afname van 't aardmagnetisme overeenkomt, en dat het meer of minder normale verloop der moesons in de tropen onzer kleine planeet en de geregelde verdeeling van winden en regens, van temperaturen en stormen ook op hogere breedten daardoor beïnvloed worden ²⁾.

Den volgenden morgen was er meer zon en toen gelukte 't marangi beter, en 's avonds brachten de empoe en zijn oudste zoon mij den pas met kelapa-olie gezalfden doewoen g, zachtgeurend naar de beide aetherische oliën (lengatjendana en lengagandapoera), die met de kokosolie gemengd waren; en gemonteerd met het gevest en omkleed met de scheede en de overscheede, waarmee ik hem gezamenlijk met den bovengenoemden, ouderen doewoen heb doen afbeelden, niet alleen om 't onderscheid in vorm, maar vooral om 't verschil in lichtkracht der beide pamor-metalen te doen uitkomen. Beide wapens vertegenwoordigen de twee hoofdvormen van den javaanschen keris, den rechten en den gebogenen, en geven tevens duidelijke tegenstellingen van den eenvoud van enkele en de rijkere versiering van andere dapoer's, ook in hun bekleeding. ³⁾.

De eerste werd meer dan een kwarteeuw geleden door den vader van onzen empoe met pamor Parambanan gesmeed en gold toen als bijzonder goed gelukt. 't Wapen heeft den vorm (dapoer) mendaran, gekenmerkt door slechts enkele, weinige prabot's: geen olifantssnuit, maar in de plaats daarvan een kembang katjang tokol (d. i. een loot of een spruit of een nog niet geheel ontloken bloem) en daaronder de

1) Ik zag die een jaar geleden in Juni a. v. in de Molukkenzee tusschen Banda en Ambon door 't zwakke kijkertje van een sextant, aan boord van de „Rochussen”, de nieuwste boot van de „Koninklijke Paketvaart Maatschappij”.

2) Zeker kunnen ook de zware stormen en overstromingen der laatste maanden daarmee in verband staan, maar de hevige aardbevingen in Europa en Amerika zullen, althans voor een deel, wel aan andere oorzaken, aan inzakkingen, der aardkorst b.v. boven ontledigde petroleum-haarden, geweten moeten worden.

3) De empoe ontving nog f 10, of in 't geheel f 30, voor den keris, waarvan de helft of iets minder zijn uitgaven dekt en de andere helft of iets meer, stel f 20, winst of loon voor arbeid is, dat, onder 4, soms 5 werklieden en over 25 of 30 werkdagen verdeeld, hoogstens 20 cent daags per man of gezin is. Waarlijk niet veel.

olifantslip (*lambé gadjah*) en één *djaloe memet* (een hanespoor). Verder: daartegenover, aan den achterkant, een volledig stel tandjes (*grènèng djangkep*) en aan de basis vóór boven de *gandja* een indeuking als van een vingerdruk (*pèdjètan*) en daarboven de *wideng* (genoemd naar een kleine krab), een zacht gebogen, naar boven uitvloeiende gleuf.

De nieuwe doewoeng heeft den vorm (*dapoer sangkelat*, die eveneens een volledig stel *grènèng's* heeft aan den zacht naar buiten uitloopenden achterkant, den vrijen bovenrand van de *gandja*, maar aan den voorkant, boven de *gandja*, een goed herkenbaren, omgekrulden olifantssnuit (*telalé gadjah*) draagt, boven de *lambé gadjah* of olifanslip en nog iets lager een dubbele *djaloe memet*. Verder: vóór de *dada* of *ada*² (de rug of middellijn) de indeuking *pèdjètan*, en daarboven de *wideng*, en daarachter, van de *pèdjètan* uitgaande, een keurig gelijnde, diepere groef of gleuf, de *sogoqan ngarep* of *s. ngadjeng* en evenwijdig daarnaast, achter langs de *ada*² omhoog klimmend, tot waar de beide *sogoqan's* schijnbaar in één ronde punt uitloopen, de *sogoqan boeri* of *wingking*. Achter de *sogoqan* ligt nog een breedere, maar veel zwakkere uitdieping, de *srawéjan*.

Beide wapens hebben hetzelfde pamor-motief, één der 5 oermotieven, waarvan alle andere afgeleid zouden zijn: de *kembang* of *sekar pala*, dus genoemd naar de bloem van de muskaatnoot, die men daarin niet licht* zal herkennen, omlijst door een licht gebogen rand, de *pamor tepi*, die den vagen rand van de kling, de *landep*, nergens bereikt of daarin doorbreekt.

't Pamor van den ouden keris, dat trouwens veel te zwak was, om in zooveel laagjes verdeeld te worden en dan nog zichtbaar te blijven, is veel minder duidelijk dan 't veel helderder glanzende van den nieuwen doewoeng, maar in de beide wapens stijgt het aan weerszijden van de *dada* in breedte, fijn verdeelde golven of vlammen min of meer schuin naar buiten omhoog.

De *dapoer sangkelat* heeft, evenals nog een andere, de *d. paroengsari*, 13 bochten (*paroeng* of *loeq*),

die van beneden naar boven, om en om, aan vóór- en achterkant, geteld worden, maar waarvan de laatste, de bovenste aan den voorkant, door onkundigen moeilijk gezien wordt.

De bekleeding van den *kjahi Mendaran*¹⁾ bestaat uit een saroeng, die met de wrangka, de breede basis van de scheede, uit één stuk hout gesneden, is; een saroeng iras dus, in dit geval uit kajoe trembalo, 't fraai gevlamde, lichtbruin glanzende hout van de *Cassia glauca* LAM. De wrangka heeft den vorm (wangoen) gajaman; de saroeng den vorm pakoe alaman. 't Gevest, de oekiran, van kajoe tajoeman, is bewerkt in de wangoen paman en de gouden ring (mendaq) om zijn basis in de wangoen mentaraman.

De oekiran van de *kjahi Sangkelat* is uit kajoe kemoening (*Murraya exotica*, L.) in den vorm pakoe boewanan vervaardigd; de mendaq, van verguld-zilver (silih asih) in den vorm mentaraman, evenals de wrangka, die de edele lijnen van de wangoen brangah (de gehorende) vertoont. De houten saroeng is geheel door de metalen pendoq (hoogjavaansch: kandelan) bedekt, die uit zilver gesmeed is met verguld-zilveren buitenblad, de slara, dat getooid is met het keurige drijfwerk (tatahan) koerma irawan, een bladeren- en vogelmotief²⁾.

Aan 't slot van mijn beschrijving nog dit.

Voor ons zal 't niet moeilijk zijn de hoogere waarde van 't zuivere nikkel als pamor boven die van 't slechts weinig nikkelhoudende pamor Parambanan te erkennen, ongerekend 't zeer groote verschil in prijs.

Maar dat meteorijzerblok in den kraton te Soerakarta zal in enkele jaren geheel verbruikt zijn. Meteorijzer met

1) De beziëld gedachte, edele wapens en andere voorwerpen worden door den Javaan met den mannelijken titel *kjahi* geëerd. Ik ken maar één geval van toepassing van 't vrouwelijke praedikaat *njahi*, de *njahi Koening*, de gele staatsieprauw in den vijver van 't voormalige waterkasteel in den kraton te Jogjakarta. Zie mijn beschrijving in 't Tijdschrift voor de Taal-, Land- en Volkenkunde v. N. I. van 1805, bl. 21 en 22 van den overdruk en mijn: „*Reisgids voor Jogjakarta* en omstreken (W. A. VAN DER HUHT & Co. 1900), bl. 25.

2) De scheede en de oekiran, door den houtsnijder geleverd, kosten met de mendaq en de pendoq van den goudsmid van f 12 tot f 18, naar gelang van de grootte en de houtsoort, waaruit de wrangka vervaardigd is. Voor dezen doewoeng kostten ze mij f 13, zoodat het wapen met de bekleeding mij f 43 kost.

een misschien voldoende nikkelgehalte zou dan uit Ysland of van elders aangevoerd kunnen worden, maar dat zou weer veel geld kosten en het is nog onzeker of de behoudzuchtige Javaan, die aan het binnen de grenzen van het rijk van Mataram uit den hemel tot hem gekomen pamor een denkbeeldige waarde toekent, andere meteorieten, die ver van Java, en dus niet voor hem, op aarde neergekomen zijn, even hoog zou schatten. Veeleer verwacht ik, dat hij op den duur door den ontegenzeggelijk veel sterkeren glans van het zuivere nikkel voor het nieuwe pamor gewonnen zal worden, zooals dat nu reeds van enkele meer nadenkende en ontwikkelde, mij bekende, prija hi's geldt.

Anderen, minder verlicht en minder bemiddeld, voor wie het Parambanan-metaal veel te duur is, zullen het om den veel lageren prijs boven minderwaardige surrogaten, zooals het pamor Loewoe en het oud-ijzer, maar ook boven het enkele weinige procenten nikkelhoudende nikkelstaal van oude rijwielen, leeren waardeeren.

De Javaansche pamor-smeedkunst zal daarom met het nikkel kunnen herleven en niet, als sommige andere kunsten, door minderwaardige mededinging uit andere landen (ook uit Nederland) verloren behoeven te gaan.

Aan de bevordering van deze kunstnijverheid wil ik daarom, zoolang mijn krachten mij niet begeven, gaarne een deel van mijn tijd blijven wijden en daarvoor roep ik de medewerking in van allen, die belangstellen in- en iets over hebben voor de meerdere welvaart van den Javaan.

JOGJAKARTA, 13 Augustus 1906.

